

A HAGYOMÁNYKERESÉS ÚTJÁN

Jegyzetek a romániai magyarság önismereti törekvéseiről

Néhány esztendeje megszokottá vált, hogy a magyarországi könyvesboltokban az olvasók romániai kiadványokat is találnak. Különösen a lófejes emblémájú Kriterion-könyveket vásárolják szívesen, és nemcsak a verses- vagy prózaköteteket, hanem a néprajzi, irodalomtudományi és történeti témájú munkákat is, a megelégnélkül romániai magyar társadalomtudományi kutatások friss eredményeit. A megelégnélkül azonban nem csupán a kiadói termés tanúskodik, ha belelapozunk a nemzetiségi folyóiratokba és lapokba, akkor látható igazán, hogy a szellemi élet a közelmúltban megpezsdült.

Tudományos értékű publikálás folyik, pedig a nemzetiségi sajtónak tulajdonképpen nincs szigorú értelemben vett tudományos orgánuma. Hiszen az egyetlen, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* alacsony ívszáma és erősen hullámzó értékű rövid cikkei miatt alig van jelen a szellemi életben. A tudományos közlések pártfogását, sajátos szerepet vállalva, a kiadók vették gondjaikba. Nemzetiségi nyelven nemcsak a bukaresti Kriterion jelentet meg könyveket, de még legalább öt-hat könyvkiadó. Csakhogy egyik sem tudományos profilú. Ezért kellett a Kriterionnak és a kolozsvári Daciának egy speciális, nálunk jobbra ismeretlen könyvtípust létrehoznia. A szaktudósok engedtek a filológia merev szabályaiból, a kiadók viszont magasabbra emelték a mércét, és nem ragaszkodnak a tudományos ismeretterjesztés lazább követelményeihez. Az ebbe a típusba tartozó könyveket a további kutatók éppúgy hasznosíthatják, mint az olvasó, aki szívesen forgatja őket. A folyóiratok és a lapok, illetőleg maguk a kutatók viszont megteremtették azokat a műfaji lehetőségeket, amelyek segítségével tudományos eredményeiket újságcikk formájában is közölni tudják. A közművelődési sajtó, a *Korunk*, a bukaresti *A hét* és a *Művelődés* tett ezen a téren legtöbbet. Bár a cikkek, esszék, tanulmányok mellett nem találunk pontos jegyzeteket, a sajátos funkció miatt a társadalomtudományok szemlélénél számbavételük nélkülözhetetlen. Ha nem is egyenlő értékű, de a legszakszerűbben megírt dolgozatokhoz és könyvekhez hasonlóan fontos építőkövei ezek is a romániai magyarság épülő-erősödő önismeretének.

A nemzeti és a nemzetiségi lét egyaránt megkívánja a reá jellemző egyedi és kollektív tulajdonságok jó és pontos tudását. A nemzetiségnek különösen szüksége van a megmaradás, a létezés értelmének állandó igazolására, annak folytonos tudatosítására, hogy kultúrája, szellemi és fizikai teljesítménye értékes nemcsak a maga, hanem a nagyobb közösségek számára is. Teremtett és létrehoz olyan javakat, amelyekért megbecsülik a más nyelvet beszélő emberek is.

Az önismeretnek két fontos területe van, a múlt és a jelen ismerete. A romániai magyarság figyelme ma elsősorban a történelmi örökségre irányul. Arra a hagyományra, amely a nyelvhez kötődve évszázadokon át megtartotta. Pótolnia kell korábbi korszakok mulasztásait. A két világháború között volt idő, amikor romániai magyar-ként alig dolgozott egy-két tudományos ambíciójú szakember. A mai tudósnevezettek – a legidősebbek is – már nemzetiségi sorban tanultak, nevelkedtek, a sajátos körülményeknek megfelelően alakították ki érdeklődésüket. Kötelességüknek érzik hagyományaikat a reális önismeret jegyében föl kutatni, azok értékeit a jelen számára megfogalmazni.

Az irodalom öntudat erősítő és alakító szerepe ma is elsődleges jelentőségű. Változatlanul nagy figyelem övezi a friss szépirodalmi alkotásokat, és tartós az érdeklő-

dés az irodalmi hagyományok iránt is. Az 1950-es évek első felében pedig volt pár esztendő, amikor úgy tetszett, hogy a romániai magyar irodalom megtagadja korábbi teljesítményeinek jó részét, a majdnem teljesen újra kezdés igényével lép föl. A folytonosságot is csak néhány folyamatosan közlő idősebb író képviselte.

A hagyományápolás terén nem volt egyedülvaló ez a jelenség. Kisebb-nagyobb mértékben minden európai népi demokratikus ország művelődéspolitikájában mutatkoztak hasonló tünetek. A hatalomra jutott munkásosztály az előző társadalmi rend kulturális hagyományait az új tradíció teremtésének igényével vizsgálta fölül. Az osztályharc törvényei szerint kerültek előtérbe és váltak szinte kizárólagosan haladó hagyománnyá a harcos forradalmi tradíciók. Mivel a szelektálásba nagyon erősen beleszólt a kor dogmatizmusa és szektássága, számos jelentős művészi érték is kihullott a rostán. Aztán a szocialista rendszer megszilárdulásával párhuzamosan lassan fölengedett a leszűkítő merevség.

A romániai magyar irodalomban hosszabb ideig tartott ez a folyamat. A magyar nemzetiség tájékozódása a román művelődési életben lezajló változásokhoz igazodott, azokat bizonyos késéssel követte. Miközben fokozatosan polgárjogot nyert minden múltbeli humánus alkotás, egységes szocialista értékrend kezdett kialakulni, amely már mentes volt a társadalmi rendszer változást követő szükségszerű taktikai megfontolásoktól. Először történt ez a romániai magyarság életében, melyet 1944 előtt különböző ideológiai áramlatok erősen polarizáltak.

Fokról fokra, lépésről lépésre, óvatos körültekintéssel haladt előre a hagyománykeresés. Első állomása a két világháború közötti baloldal legprogresszívebb teljesítményének, a *Korunk* című folyóiratnak a fölfedezése volt. A nemzetiségi társadalmon belül, de jóval tágabb körben is hangsúlyozni kellett az elfelejtett igazságot, hogy a fasizmus esztendeiben volt a romániai magyarságnak olyan, nem jelentéktelen csoportja, amely szembeszállt a tragédiába torkolló eseményekkel. A régi *Korunk* körül kultusz keletkezett, melyet természetesen az 1957-ben újra életre kelt folyóirat ápol. Nemcsak jelképpé, hanem viszonyítási ponttá is vált a lap. Míg egyfelől föllevenítettek számos pozitívumot, másfelől a két világháború közötti Erdély minden magyar íróját és szellemi mozgalmát a *Korunk*hoz való viszonya szerint értékelték. Hogy ez a prizma mennyire torzított, azt ma már filológiai pontosságú kutatások is bizonyítják, hiszen a társadalmi haladás eszméjét és az antifasizmust a *Korunk* munkatársainál sokkal szélesebb kör képviselte. Nem is szólva arról, hogy a folyóirat vaskos tévedéseit, mert ilyenek is voltak, nem idézték, nem néztek szembe velük. A régi *Korunk* mégis alkalmat nyújtott arra, hogy – nem egyszer elutasító bírálat formájában – mind több íróra és műre irányuljon rá a figyelem.

A szocialista irodalom alakjai közül a legtöbb szó Gaál Gáborról, a vezéregyenységről esett. Nemcsak válogatott írásainak és levelezésének a kiadása, a visszaemlékezések sora, hanem terjedelmes monográfia is tanúsítja ezt. Elsősorban mint marxista kritikust és szerkesztőt méltatták, majd a romániaiság gondolatának legkövetkezetesebb képviselőjeként. A romániaiság, mint a magyar nemzetiséget egyedül éltetni képes ideológia az ő alakja körül rajzolódott ki a régi *Korunk*ból, de egyoldalúan, mert a folyóiratra oly jellemző, szoros szállal hozzákötődő keleteurópaiságra csak jelzésszerűen utalt a hagyománykutatás. Gaál Gábor mellé, az élő és folyamatosan alkotó Nagy Istvánon és Horváth Imrén kívül, elsősorban Salamon Ernő, majd Brassai Viktor újra megjelent kötetei sorakoztak föl és a *Korunk*ban megjelent költemények gazdag antológiája.

A polgári irodalomról korábban kialakult elutasító nézetek revideálására később került sor. A román művelődéspolitikában az 1950-es évek végétől kezdett kibontakozni az az áramlat, amely olyan, korábban reakciónak minősített költőket, mint Octavian Goga és Lucian Blaga, vagy tudósokat, mint Iorga, Gusti, Patrascanu rehabilitált. A kiindulási pont az a reális indok volt, hogy jóllehet például az első három személyiséget erős nacionalista ideológia jellemezte, nem vitatható a román nemzeti kultúrában maradandó értékeket létrehozó tevékenységük.

Erőltetett dolog volna bármelyik jeles román polgári író vagy tudós és a két háború közti erdélyi magyar szellemi élet polgári alkotói közt párhuzamot vonni.

Érdeklődésük, céljaik, indulataik lényeges pontokon különböznek, azonban a példa, az, hogy az egyes alkotókat és életműveket differenciáltabban kell szemlélni, feltétlenül hatott a romániai magyar nemzetiség hagyománykereső útjaira is.

Az Erdélyi Helikon körének újraértékelésére a 60-as évek derekán néhány óvatoss publicisztikai megnyilatkozás adta meg a jelt. A kibontakozó folyamatot két vonalon, a kiadói tevékenységben és a tanulmányírásban lehet nyomon követni. Korábban csupán egy-egy értékes mű, mint Kuncz Aladár Fekete kolostora, vagy Kós Károly Budai Nagy Antala láttak napvilágot, néhány idősebb író, mint Bartalis János, Kacsó Sándor, Molter Károly, Kemény János pedig friss kötetekkel jelentkeztek. A „Romániai magyar írók” címet viselő sorozat azoknak az íróknak a műveit adja közre, akik pályájukat még 1944 előtt kezdték. Ez az egyetlen vezérelv, amely összefogja a világnézetük szerint különböző, változó tehetségű alkotókat, élőket és elhunytakat egyaránt. Azt is mondhatnók, hogy az itteni megjelenés a romániai magyar irodalom klasszikusává avatást is jelent. Bár ezt az állítást megkérdőjelezi, hogy néhány esetben vitathatatlanul, nem tehetsége okán jutott kötethez az író, hanem idős korának járó tiszteletből, vagy azért, mert az 1920-as években, a kezdés nehéz esztendeiben jelentkezett az irodalomban. Gaál Gáborral egy sorban megtalálható az Erdélyi Helikon minden vezető alkotó egyénisége, Kós Károly, Áprily Lajos, Tamási Áron, Dsida Jenő és mások, majd olyan polgári írók, akiket laza szálak fűztek ehhez a csoportosuláshoz, mint például Daday Loránd, vagy Markovics Rodion, illetőleg azok is, akiket valójában nehezen lehet táborba sorolni, például Böződi György és Horváth István. A hagyomány körének kiszélesedését mutatja, hogy 1974 elején már 45 név szerepelt a sorozat listáján. Ma inkább azok számlálhatók össze könnyebben, akik jobboldali magatartásukkal politikailag kompromittálták magukat (Pl. Nyirő József, Makkai Sándor, Bánffy Miklós, Wass Albert), s ezért maradtak háttérben. Ők is szerepelnek azonban a kiadványokat kísérő tanulmányokban és cikkekben.

Tévedés azt hinni, hogy az irodalmi hagyományok táguló értelmezése a kritikátlan elfogadás jegyében zajlott és zajlik. Azok a tévedések, kudarcot vallott útkeresések, amelyek sok író pályáját jellemezték, különösen a folyamat kezdeti szakaszán igen éles bírálatban részesültek. Utóbb előtérbe kerültek azok a mozzanatok is, amelyek különböző világnézeti alapállásból, például Gaál Gábor romániaságából és Kós Károly transzilvánizmusából a szűkebb hazához való hűség és a népért érzett közös felelősség jegyében egymás felé tartottak.

A hagyományápolás és teremtés munkájából maguk az egykori szereplők is tevékenyen kiveszik részüket. A népi írók nagyjából egyidőben született, a küzdelmes művészi indulást megőrkítő önéletrajzi kötetek kivül egyszerre talán sosem készült a magyar irodalomban annyi önéletrajz, mint amennyi ma a romániai magyar írók tolla alól kikerül. Szinte kötelező memoár vagy önéletrajzi regény formájában visszatekinteni a megtett útra. Mivel kevés kivétellel a gyermekkorral kezdik az írást, a századelő Erdélyének városi és falusi életéről különböző nézőpontokból íródott színes olvasmányok születtek. Szentirmai Jenő, Kemény János, Bartalis János, Kacsó Sándor, Szemlér Ferenc). Nem érdektelenek az általános társadalomtörténet számára sem, és nagyon fontosak az íróvá válás folyamatára figyelő irodalomtörténetnek is. Az olvasó azonban legalább ilyen érdeklődéssel várja a későbbi alkotó korszakokról szóló emlékezéseket is. Van, akit a halál akadályozott meg az írásban, mások késlekednek. Eddig Nagy István kötetek jutottak időben legmesszebbre. Méliusz József és Balogh Edgár pedig bátrak voltak az 1940-es évek első felének kritikus éveire visszapillantani.

Vajon milyen következetesen és szigorúan érvényesül a mindent elmondani akarás a korszak tanúvallomásainak szánt emlékezésekben? Nincs a születésnapok számához kötve, ki mikor kezdhet önéletrajz írást, s természetes az is, hogy a szerző alkata és beállítottsága mellett a kor, amelyben születik, igen erős hatással van a műre. De hiába érzi úgy az író, hogy nyugodtan visszatekinthet az életútra, ha elbizonytalanítja a történelem még számos tisztázatlan pontja közötti tájékozódás, s arra is kénytelen ügyelni, hogy az élő kortársakat, a szereplők érzékenységét ne sértse.

Hiszen nem önmagának ír, nem a családjának hagyja emlékezetül, mint a 17–18. század főúri emlékirói, hanem kiadásra. Azon túl, hogy egyetlen ember emlékezete sem csalhatatlanul pontos, a mostani önéletírók tévedési lehetőségei is nagyobbak, forrásértékük is elővigyázatosabb kritikát kíván.

A kritikák és az önálló kutatási eredményt föltáró tanulmányok persze sokban segítenek eligazodni, de egy-egy íróról külön könyv, vagy monográfia ez idáig még kevés született (Tamási Áronról, Áprily Lajosról, Kós Károlyról, Asztalos Istvánról, Salamon Ernőről), s ezek sem igazán sikerült művek.

A két háború közötti irodalmi hagyomány föltárásában és népszerűsítésében szinte kivétel nélkül mindenki részt vett, aki a romániai magyar kulturális életben irodalomtudományt és kritikát művel. Ez a tény önmagában is tanúsítja, hogy a közeli korszak irodalma mennyire élő, milyen szervesen kapcsolódik hozzá a fiatalabb írói nemzedék, valójában nem is vált még irodalomtörténetté.

Az 1918 előtti irodalmi hagyomány kutatása már szaktudósi feladat. Művelőinek a saját hagyományt teremtő törekvések jegyében egészen más természetű problémákkal kell szembenézniük. Míg az 1920-as években az irodalmi élet öntörvényű módon bontakozott ki, a szaktudomány szempontjából igen gyakran vitatható, hogy a korábbi erdélyi kulturális tradíciók szerves előtörténetet képeznek-e. A századforduló erdélyi városait, ahol egyáltalán éltek irogató emberek, erősen vidékies *egyesületi* irodalmárkodás jellemezte. Mégis mint közvetlen előzményre a valóságos alkotói értékeknél nagyobb figyelem esik erre a korszakra (Kozma Dezső és Varró János könyve, illetőleg tanulmányai, a Marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság iratainak megjelentetése). Ide vonható az új korszak első folyóiratai, a Magyar Szó és a Tavasz antológiája, másfelől pedig a dualizmuskori erdélyi irodalmi élet kimagasló egyéniségéről, Petelei Istvánról készült monográfia is.

A. távolabb idők kutatásában legtöbbször összefonódnak az irodalomtudomány és a történetírás törekvései. Az erdélyi múlt magyar szereplői, akár az egész magyar történeté, gyakran írók, költők, tudósok és politikusok egyszemélyben. Erről tanúskodik a nyelvészt, irodalmárt és folkloristát bemutató Kriza-monográfia is. Irodalom és történelem tanulságainak ötvözetéből születtek a Petőfi és Jókai erdélyi útjait követő könyvek, Mikó Imre és Dávid Gyula munkái. Jancsó Elemér, Csehi Gyula és Szigeti József tanulmányaiból – különösen kötetekbe gyűjtve – méginkább kitetszik, hogy az irodalomtörténet mennyire alkalmasnak bizonyul általánosabb társadalomtörténeti tanulságok levonására. A reneszánsz, a felvilágosodás és a romantika szellemi áramlatai a régi erdélyi művelődés különböző területein egységesen tanulmányozhatók.

A 17–19. századi vizsgálódásokra esik a történettudomány figyelméből a legtöbb. Elsősorban azért, mert az erdélyi fejedelemség fönnállásának korában a külön hagyományt kereső romániai magyar értelmiség legtöbb támaszt talál törekvéseihez. A mai, ereje és tudása teljében dolgozó történésznemzedék pályakezdését az 1940-es és 1950-es évek fordulójának határozott karakterű művelődéspolitikája jelentős mértékben befolyásolta. A román történettudomány korabeli prekoncepciói, amelyek számos fontos esemény és jelenség megítélésében ütköztek a magyarországi szemlélettel és kutatási eredményekkel, arra ösztönözték őket, hogy a politikai történettől távolabb eső, vitákra kevesebb alkalmat adó területek vizsgálatába fogjanak. Így alakult ki érdeklődési körük, amelyet – bár a szó meglehetősen vitatható fogalmat takar – legtalálósabban *művelődéstörténetnek* nevezhetünk.

Ezt a sajátos diszciplinát legpontosabban Benkő Samu munkássága fejezi ki, aki különben két utolsó kötete (Sorsformáló értelem, Murokország) alcímében is művelődéstörténetnek nevezi írásait. A tanulmányok az erdélyi művelődés jelentős alakjait sorakoztatják föl, vagy egy-egy intézmény, fontos érdekes esemény történetéből mutatnak be figyelemre érdemes mozzanatokot. A Murokország a történetíró szülőföldjére kalauzolja az olvasót. Egy egészen apró Nyárad menti táj mintaszerű monográfiája, melyről a hely-, a család-, a gazdaság-, az iskola- és az egyháztörténet, valamint a szociográfia és a néprajz eredményeinek fölhasználásával kerekedik ki a művelődéstörténeti kép.

A Kriterion kiadónak van egy sorozata, amely ugyan külön címet nem visel, de egységes nyomdai kiállításra, valamint a történeti témák rokonsága révén már majdnem egy tucat könyvet fog össze. A sorozat különös módon először az Erdélyt valamilyen okból elhagyók (utazás, küldetés, kivándorlás), tehát nem is Erdélyről szóló írásait adta közre, (Borsos Tamás, Bölöni Farkas Sándor, Wass Pál). Csak aztán fordult régi erdélyi filozófus-polihisztor írók munkáihoz (Köteles Sámuel, Kovásznai Sándor), majd kifejezetten a társadalmi valóságot föltáró emlékiratok felé (Rettegi György, Koós Ferenc). Mind nagyjából nehezen hozzáférhető művek, illetőleg nyomdafestéket még soha nem látott szövegek kiadásai.

Nemrég a sorozat címlapjával jelent meg egy újabb kötet, amely azonban tartalmában leginkább elüt a többitől. Imreh István a székely faluközösségek világát rekonstruálta jobbra fölhasználatlan források, falujegyzőkönyvek, falutörvények, végrendeletek, ítélezések segítségével. Ez a *magyar* történetkutatásban eseményszámbe menő könyv beleillik abba a sorba, amely az erdélyi parasztság múltjáról igyekszik több ismeretet felszínre hozni és átnyújtani az olvasónak. Így készült kötetre való válogatás jobbagylevelekből Kovács Géza; és az erdélyi falut bemutató korai szociográfikus írásokból antológia Egyed Ákos szerkesztésében.

A művelődéstörténet köréhez tartozik a könyv- és könyvtártörténet, amelynek Jakó Zsigmond, az iskolatörténet, amelynek Vita Zsigmond, a színháztörténet, amelynek Jordáky Lajos és Enyedi Sándor a legkitűnőbb művelői. B. Nagy Margit két pompás művészettörténeti könyve, ha nem is rangot, hiszen az önmagában is volt, de hírt, nevet szerzett az erdélyi építészet kevésbé ismert nagyszerű alkotásainak, városképeknek, udvarházaknak, váraknak, kastélyoknak és templomoknak. Műveinek kitűnő erénye, hogy túllépnek a formák, motívumok, architektúrák száraz fejtegetésbe hajló elemzésén, gazdagon dokumentáló korabeli források *részletes idézésével* keltik életre a múltat. Tanulmányai azonban meglehetősen társtalanok a romániai magyar művelődésben. Csupán néhány képzőművész alkotóról szóló kismonográfia (Gyárfás, Mattis-Teutsch, Nagy Imre) és a mai naiv művészekről, paraszti iparművészekről szóló kötet egészítik ki.

A zenetörténet több figyelemre méltó jelentkezés után az idén egyszerre két érdekes könyvvel lepte meg az érdeklődőket. A századelő méltatlanul elfeledett zene-tudós népzene-kutatójának, Seprődi Jánosnak szolgáltatott elégtételt, és Bartók-dolgozatok címmel a nagy zeneszerző erdélyi és romániai kapcsolatait tárgyaló tanulmányokat adott közre.

Mielőtt azonban a századunkat pásztázó történeti stúdiumokra a képzőművészetben és a zenén túl is sort kerítenők, meg kell állapítanunk, hogy az irodalmi hagyományok kapcsán lehetett összefüggően, jellegzetes vonásokra figyelve szemlézni, a történetírásban már nem. S míg önkéntelenül elkanyarodtunk attól, amit a köztudat igazán történetkutatásnak ismer, egyben az általános tendenciák megrajzolása helyett is kénytelenek voltunk felsoroláshoz folyamodva értékelni. A 17–19. század képe bontakozik ki előttünk, azonban az irodalmi érdeklődés fő területe, az 1920 után következő évtizedekkel ellentétben, még halvány körvonalaiiban sem közelíti meg a teljességet. Amennyire gazdagon változatos mindaz, amit a hagyományteremtő érdeklődés a felszínre hoz, az egészhez képest olyannyira mozaikszerű, pedig még nem is szóltunk a sajtó-, az ipar-, az orvos-, sőt a fényképezés- és utazás-történetet képviselő értékes kötetekről.

Nagyobb távlatokba tekintve még töredezettségesebb a kép. A középkor szűkebb és nehezebben hozzáférhető forrásai miatt jórészt kiesik a figyelemből. A korai magyar történetet kutató régészet eddig még igen keveset publikált. A legújabbkor pedig éppen közelsége miatt mintha bizonyos témáktól riasztaná a kutatókat. Van azonban egy vonulat, amely a többenél jobban kimunkált, ez az erdélyi munkásmozgalom története. Kutatása *sok tekintetben* hasonló problémákkal nézett szembe, mint a két világháború közötti irodalmi hagyománykeresés. Az események rekonstruálásának esélyeit növelték a még élő szereplők, de éppen ők voltak a nagyobb érzékenységet tanúsítók is. Azok a tanulmányok, amelyek fölhívták a figyelmet Józsa Béla, Kovács Katona Jenő, Ocskó Teréz, más kommunista és antifasiszta harcos nevére és alak-

jára, ezért inkább dokumentumközlő- emlékező jellegűek, ritkán elemeznek vagy értékelnek. Így derült fény már-már elfelejtett sztrájkokra, tüntetésekre, az erdélyi magyar és román dolgozók közös megmozdulásaira, majd a haladó polgári politikai mozgalmak egy-egy mozzanatára is.

A közelmúlt történetére irányuló figyelem az irodalmi hagyományápoláshoz hasonlóan megalkotta a maga önéletírásait. Nem olyan nagy számmal, s nem is a legfontosabb szereplők tollából születtek ezek a visszapillantások, mégis valójában szorosabb szálak fűzik őket a régi erdélyi önéletírói tradícióhoz. Szerzőik ugyanis közéleti szereplők voltak, s nem az írás, hanem a politizálás volt az élethivatásuk. Veress Pálnak, Kolozsvár egykori kommunista polgármesterének, Antal Dánielnek, a gazdasági élet egyik fő szervezőjének és Kurkó Gyárfásnak az ismét kiadott írása tartozik ebbe a sorba.

A polgári progresszió hagyományainak számbavételében fontos helye van az 1930-as és 1940-es évek falukutató mozgalmának. A már Romániában fölnőtt fiatal magyar értelmiség szociális felelősséget érző tagjai jórészt az Erdélyi Fiatlok köré tömörültek. A korszerűség követelményeihez igazodva, sok ponton Dimitrie Gustit tekintve mesterüknek, önálló, nemzedéki vállalkozásként szervezték meg kalotaszegi, mezőségi, Borsa-völgyi kutatótáborait. A szocializmus első éveiben törekvéseiknek azok az oldalai kerültek előtérbe, amelyeket az új korszak nem látszott igazolni. Nagyobb időnek kellett eltelnie, hogy bebizonyosodjék munkájuk előremutató szándéka és igazsága.

Az értékelés változását, pontosodását és differenciálódását jól mutatják Gáll Ernőnek a romániai polgári szociológiáról 1959-ben írt könyve, illetőleg a 60-as évek derekától megjelent tanulmányai. Gáll nemcsak a szociográfiai és szociológiai munkák, valamint a két háború közti polgári mozgalmak kritikusa, hanem történeti aspektusú esszéivel és publicisztikájával az önismeret fontosságának egyik hangsúlyozója, a nemzetiség sajátosságok elméleti szintű megfogalmazója is.

1970–71-ben, amikor a román politikai életben a legnagyobb hangsúllyal vetődött föl a szocialista nemzet kérdéseinek vizsgálata, a romániai magyarok körében ráirányult a figyelem a nemzetiség politikai és kulturális mibenlétének számbavételére. A sajátos politikai és kulturális jogok történelmi távlatú tudósítása terén a kérdés legkiválóbb magyar szakembere, Mikó Imre tanulmányai és cikksorozatai tették leg-többet.

Konkrét szociográfiai vizsgálatok is indultak. Már 1955/66-tól egyre gyakrabban jelentkeztek a folyóiratok és lapok hasábjain olyan írások, dolgozatok, amelyek többnyire kérdőíves módszerrel gyűjtött adatokat fogtak vallatóra. Ma már annyira földuzzadt ezek száma, hogy alig áttekinthetők. Mégis, ha valami erősebben kirajzolódik belőlük, az a jelenlegi műveltségállapot iránti érdeklődés. Fontos, de a mai élet egészéhez mérten szűk szektorról van szó, s ami meglepő, eddig egyetlen egy ilyen munkát sem ért könyvvé. Pedig a reális önismeret megköveteli a nemzetiség jelenlegi életmódjának széles körű vizsgálatát is, s bizonyára meg fogja találni annak formáit. Egyelőre azonban a szociológiai ismeretek tudatformáló ereje a romániai magyarság körében nem jelentős, sokkal nagyobb – már-már az irodaloméval vetekedő – hatással van az öntudatra a néprajz.

A romániai magyarság az új, szebbnél szebb néprajzi kiadványok láttán mindinkább úgy érzi, hogy a néphagyomány jellegének leghívebb kifejezője, egyedül és megismételhetetlenül az övé. Joggal beszélt az egyik vezető folklorista, Faragó József „folkloröntudatról”, amikor erről a jelenségről írt. A néprajznak az adott esetben – más társadalomtudományi stúdiumokkal szemben – az a nagy előnye, hogy a felfedezés teljes örömeivel tudja meglepni a közvéleményt. Manapság már ritkán van a történésznek olyan szerencséje, hogy új, egész korszakokat más szempontból megvilágító forrásra talál. Elfelejtett értékes írói művek sem akadnak. A néprajz viszont máig tudott fölmutatni olyan művészi vagy tudományos értékeket, amelyek lélekmelegítő fölismerés erejével hatnak. Igaz, Kriza János Vadrózsáinak megjelenése óta, több mint száz esztendeje az irodalmi köztudat állandóan várja Erdélyből

újabb, szebbnél szebb népköltészeti darabok előbukkanását. Innen adódik a balladákra figyelő egyoldalú szemlélet is. Kétségtelenül fejedelmi rangja van az erdélyi magyar népballadának, és Kallós Zoltán Balladák könyve csak növelte tekintélyét és ragyogását. Sőt, ki is szabadította a mezőségi és csángó gyűjtésekkel a székelység bűvköréből. Méltán ért meg négy kiadást, méltán kapott mind Romániában, mind nálunk igen elismerő kritikai fogadtatást. Mégis azt kell mondanunk, hogy fényével akaratlanul elhomályosított néhány más, nem ilyen jelentős, de több figyelmet érdemlő kötetet. Például Horváth István könyvét, a Magyarózdi toronyalját. Mennyivel gazdagabbak volnánk, ha más paraszti sorból származó magyar író is összegyűjtötte volna szülőfaluja néphagyományait. Ahogyan ő látta és tudta. A Magyarózdi toronyalja nemcsak ebből a szempontból érdekes és értékes. Olyan területről, a Kis-Küküllő mentéről közöl gazdag népköltési anyagot, ahonnan a magyar folklorisztika szintén semmit sem ismert. Sok ilyen vidék van még. Egy-egy jellegzetes táj, városközeli, vasútmenti fekvése miatt, s nem utolsósorban pompás népi kultúrája okán az érdeklődés központjába került (pl. Kalotaszeg), míg mások érdemtelenül ismeretlenek maradtak.

Horváth István könyvének erénye az is, hogy nem elégedett meg a mesék, balladák, dalok összegyűjtésével, hanem a falu folklórájának egészét igyekezett följegyezni. A romániai magyar kutatás eddig többnyire a felsorolt három nagy műfajjal foglalkozott. Alig kutatta például a gazdag erdélyi mondavilágot, a táncokat, a szokásokat – legalábbis a publikációk tanulsága szerint.

A Balladák könyvének serkentő szerepe elsősorban nem az elhanyagolt műfajok és vidékek földerítésében és gyűjtésében mutatkozott meg, hanem újabb balladakiadványok születésében. Versengésre ösztönzött. Így került kiadásra a Háromszéki népballadák. A gyűjtési terület, a mai Kovászna megye a Székelyföld jelenleg legkevesebbé hagyományörző része. A munka fő erejét a sepsiszentgyörgyi gimnázium tanulói képezték. Diákok ilyesfajta értékes, folklórgyűjtő mozgalmának több szép múltbeli példáját ismerjük Erdélyből, éppen Sepsiszentgyörgyről is. A mostani vállalkozás azonban inkább mennyiségi, mint minőségi sikert ért el, s ezért a romániai magyar kritika élesen bírálta is. Valóban, ennyi, 425 balladát még soha egyetlen magyar nyelvű kötet sem adott az olvasó kezébe, de ezek többsége a magyar balladakincs kevésbé értékes rétegéből való, s nagyon sok szöveg jelentéktelen variáns.

A folklórkötetek közt gyakoriak a monográfikus igényűek: egy falu teljes népköltészetét, egy mesemondó vagy énekes repertoárját adják közre. Legutóbb pedig Nagy Olga esszékötetet írt egyetlen műfajról, a népmeséről.

A kutatás aránytalanságát enyhítik Kós Károly (ifj.) legutóbbi esztendőkből napvilágot látott kötetei. Tanulmányainak többsége népművészeti tárgyú, de nem a díszítőművészet leszűkítő fogalmkörében mozognak, hanem jóval szélesebb kitekintéssel minden tárgyra és jelenségre figyelnek, amely esztétikai látványt nyújt a Kós vizsgálatainak sok új adalékot hoztak a paraszti társadalmi szervezet ismeretéhez is. Ő a vezető szerzője a Szentimrei Judit és Nagy Jenő közreműködésével készült pompás kászoni székely kötetnek.

A népi kultúra barátainak igen széles a köre. A megyei művelődési központok kiadásában már eddig is tucatnyi, sajnos több esetben szakmailag fogyatékos, népköltési gyűjtemény és díszítőművészeti kiadvány látott napvilágot tanárok, diákok, sőt egyszerű munkás emberek gyűjtéséből is. Nagy tömegeket mozgósítottak a különböző lapok, elsősorban a *Jóbarát* című úttörőújság népviselet, játékok, népi gyógyászat összegyűjtését meghirdető pályázatai. Ezek eredményeként hatalmas és tudományos szempontból is nagyobb részt értékes anyag halmozódott föl, de ennél is jelentősebb a pályázatoknak a néphagyomány szeretetére és megbecsülésére nevelő hatása.

A néprajzhoz sok vonásban kapcsolódik, legintenzívebben művelt ágaival közel áll hozzá a nyelvtudomány. Kutató-személyi feltételei egyenrangúak az irodalomtudományéval és a történetírással, jobbak a néprajzénál, mégis ezekhez képest jóval kevésbé publikusabb, s ezért tudatformáló ereje sem áll arányban tudományos súlyá-

val. Pedig egyes területeken jelentős eredményeket mondhat magáénak, s nem kell szégyenkeznie más önismereti tudományok előtt.

A leginkább kidolgozott ága a nyelvjáráskutatás. A mai romániai magyar nyelvészek négyötöde nyelvjáráskutató, vagy ha nem az, egy ideig foglalkozott dialektológiával. Márton Gyula kolozsvári professzor érdeklődése határozta meg a helyzetet. Tanítványai köréből jól szervezett, központi tudományos feladatokat megoldani képes munkaközösség kovácsolódott össze. Az az óriási anyaggyűjtés és földolgozás, amit eddig végeztek és ezután terveznek, másképp el sem képzelhető.

A nyelvjáráskutatás központjában a nyelvatlaszok szerkesztése áll, közelebből az abszolút sűrűségű ponthálózattal készülő regionális atlaszoké. Eddig a majdnem teljes Székelyföld, a Szilágyság, Hétfalu és a Bánság minden helységében, ahol magyarul is beszélnek, megfordultak adatgyűjtő szándékkal. Munkájuk nyomán térképre rajzolódik a romániai magyarság nyelvföldrajzi állapota és etnikai elterjedtsége. Nagyobb hangsúly esik még a tájszógyűjtésre, a régi mesterségek szókincsének felvételére is, viszonylag kevesebbet foglalkoznak névtani, és alaktani vizsgálatokkal. Egy-egy monografikus kutatás körvonalait tanulmányorozatok jelzik, például: csángók, Fekete-Körös völgy (Márton Gyula), Bánság (Vöő István), Szatmár (Teiszler Pál), Kalotaszeg (Vámszer Márta). Önálló kötet eddig kevés született. Márton Gyula nevéhez fűződik a legalaposabb monografikus munka, amely a különleges és egyedi helyzetekben élő moldvai csángó dialektikus román jövevényszavairól szól.

A romániai magyar nyelvtudományban a nyelvtörténeti kutatást ma szinte egyedül Szabó T. Attila képviseli. Jelenleg a magyar történeti nyelvtudomány legnagyobb vállalkozásának, a mintegy egymillió adatra támaszkodó Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szerkesztésén dolgozik. Szabó professzor munkássága különben kora nyelvtudományának majdminden ágára kiterjed. Cikkeit és tanulmányait a Kriterion-kiadó három kötetben összegyűjtve adta ki. A romániai magyar olvasó elsősorban ezekből kapott tájékoztatást és ízelítőt nyelvi múltjáról, és a nyelvtudomány szerteágazó problematikájáról.

A nagyjelentőségű nyelvjáráskutatás mellett aránytalanul kicsi a súlya néhány más nyelvtudományi területnek. Igaz, elkészült társszerzők tollából a mai magyar nyelv leírása, megjelent Szabó Zoltán nagyszerű Kis magyar stilisztikája, de szinte teljesen hiányzik a nemzetiségi önismeret számára majdhogynem nélkülözhetetlen nyelvszociológia, meglehetősen esetleges és bátortalan a nyelvművelés, nincsenek szakszótárak. Szembetűnő, hogy a romániai magyar nyelvészeknek a nemzetiségi sajtó jelenlegi struktúrájában eddig nem sikerült olyan publikus műfajt kialakítaniuk, amely széles körben ismertté teszi szaktudományi eredményeiket.

Tévedés volna azt gondolni, hogy egyetlen tanulmány képes felsorolni a romániai magyarság önismereti tudományaiban munkálkodók nevét, értékelni tevékenységüket. A szemléből kimaradtak olyan tudománysszakok is, amelyek nem alkotnak – bár jellegük szerint várható tőlük – az önismeret és hagyományföltárás körébe tartozó értékes eredményeket. A romániai magyar tudományos élet elsősorban a műszaki és természettudományokat tekintve csonka. De a nemzetiségeket általában jellemző humán túlsúlyon belül is akadnak aránytalanságok. Nem szabad elfelejteni, hogy a tanulmányunkban szemlézett tudományágak szorosan kapcsolódnak a nyelvhez és az etnikumhoz, de például a közgazdaságtan és a földrajz bizonyos részeinek ilyen irányú művelése — jóllehet ezek is hozzájárulhatnának a teljesebb nemzetiségi önismerethez – a nemzetiségi viszonyok között gyakorlatilag elképzelhetetlen.

A romániai magyar értelmiség minden jel szerint arra törekszik, hogy ne csak mélyítse, hanem szélesítse is az önismeret bázisát. A kulturális élet jelenleg irodalomcentrikus, az irodalom áll a hagyománykeresés központjában is. Bár az irodalmi élet – amint ezt az irodalomközpontúságról lezajlott viták tanúsítják – szívesen szabadulna ettől a sokszor terhes, más tudománysszakok feladataiból is kényszerűen vállaló „mindenes” szereptől. A sokévtizedes beidegződés miatt azonban ez az állapot nehezen változik.

Ma is az irodalom vállal legtöbbit az anyanyelvi műveltség ápolásából. Egyedül

az irodalomtörténetírás tudott átfogó művet alkotni. Nem Sóni Pál, bár úttörő, de különösebb visszhangot nem keltett egyetemi tankönyvére gondolunk, hanem Kántor Lajos és Láng Gusztáv kötetére, amely az előzővel ellentétben nem ötven, hanem csupán az 1945–1970 közé eső huszonöt esztendőre tekintette át A Kántor–Láng-féle irodalomtörténet körül fölcsapó szenvedélyes vita, nemcsak arról tanúskodik, hogy különböző nézetek és értékrendek élnek egymás mellett, hanem az irodalom közéleti szerepének fokozott fontosságáról is. Pezsdítően hatott az irodalomtudományi kutatósokra, második javított-bővített kiadása most hagyta el a sajtót.

A irodalom primátusát erősíti az is, hogy a művelődéstörténetnek nevezett tudományok majd mind erősen irodalmi töltésűek. Nemcsak a korábbi századok művelődésének egységes voltáról van itt szó, hanem a mai állapotot jellemző tényről is, nevezetesen arról, hogy a társtudományok közelebb állnak egymáshoz, jobbra egymásra vannak utalva, nem fejlődtek annyira különböző ágazatokká, mint például a mai Magyarországon. A néprajzon belül a folklór túlsúlya is az irodalmias tudatot támogatja.

Mindennek dacára az irodalomközpontúság lazulásának számos jele, a szemlénkben felsoroltakon túl is sok értékes, biztató eredménye van. A Bolyai-egyetemen diplomát szerzett tudós nemzedék első nagy seregszemléje a Kelemen Lajos tiszteletére összeállított kötet volt (1957), a legutóbbi az 1973. évi Korunk-évkönyve. Közben ott sorakozik számos szép, tartalmas kötet. Mellettük állnak a Korunk tematikus számai, amelyek 1968 óta a szűkebb, de annál fontosabb szakterületek polgárjoga érdekében mozgósították a hozzáértőket (helytörténet, falukutatás, néprajz, nyelvtudomány, népzene, tánc, nemzetiségi jelleg stb.). S végül a most készülő Romániai Magyar Irodalmi Lexikon csak névben lesz „irodalmi”, mert fölöleli az egész művelődést.

Hadd ismételjük, meg, amire már tanulmányunk elején is utaltunk, Magyarországon akár a kritikai fogadtatást tekintjük, akár az olvasók érdeklődését, már nem olyan irodalomközpontú a romániai magyar kulturális életéről alkotott kép, mint néhány évvel korábban. Bár ez külső nézőpont, remény van arra, hogy a romániai magyarok művelődése, benne a hagyományokhoz kötődés mind arányosabb szerkezetű, szerveesebb összetételű lesz.